

A ZSIBÓI KASTÉLY

I. Ha egy kor művészeti életéről keveset tudunk, ha nem ismerjük eléggé művészeit, mestereit, gyakran esünk abba a hibába, hogy a megfejtésre váró feladatokkal birkózva, egy-egy épület tervezője után kutatva, csak azokat a mestereket vesszük számba, akiknek munkásságáról már tud a szakirodalom. Ez lényegében véve természetes velejárója a tudományos kutatásnak, de sokszor eredményez félreértéseket.

A zsigóói kastély építésével foglalkozó szakmunkák kritikai vizsgálata jól példázza, hogy milyen veszélyeket rejt magában a rendelkezésre álló információs anyag zárt egységként való kezelése. A művészettörténeti adatfeltárás — különösen az erdélyi barokk viszonylatában — még annyira hézagos, hogy csupán arra támaszkodva, egy csomó felvetődő kérdésre nem tudunk válaszolni. Ugyanakkor nem bízhatunk mindent a jövőre, mondván, hogy a mi nemzedékünknek csak az adatgyűjtés lehet a feladata. Ezért semmiképpen sem róhatjuk fel Bíró Józsefnek, az erdélyi barokk tragikus sorsú kutatójának, hogy a zsigóói kastélyról írva, olyan hipotézisekbe bocsátkozott, melyeket az utólagos vizsgálatok nem támasztanak alá.

Mindez persze csak akkor vált számunkra is világossá, mikor Wesselényi Miklósné Cserei Helénának a Zilahi Református Kollégium iratai között lappangó háromkötetes költségnaplója (1785—1831) előkerült, s ennek, valamint a családi levelezésnek átnézése alapján próbáltuk meg rekonstruálni a kastély építéstörténetét. Mindjárt az elején meg kell azonban mondanunk azt is, hogy az új adatok — noha sok tévedést oszlatnak el, és támpontokat nyújtanak a további kutatáshoz — még mindig nem tisztázzák teljes mértékben a kastély építéstörténetének minden részletét.

Különösen sok nehézség adódik az első építési szakasszal kapcsolatban; itt sok esetben magunk is feltételezésekre voltunk utalva. Ha adataink tükrében kétségessé is válik Bírónak egy-egy megállapítása, a végső szót ez alkalommal sem mondhatjuk ki. A későbbi építkezésekre vonatkozóan azonban sok kiegészítő adattal rendelkezünk, s ezek alapján a hosszúra nyúlt munkálatok bizonyos szakaszait már kielégítő módon tekinthetjük át.

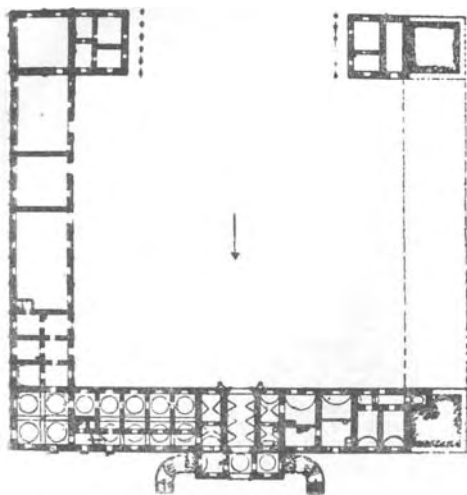
A zsigóói kastély négyszög alakúra tervezett késő-barokk épületkomplexum (186. kép), melyből ma csak az északi főépület, a tulajdonképpeni kastély és a két déli pavilon van meg (184, 185, 189. kép). A kastély egy 5 tengelyes középpavilonból, két 9—9 tengelyes szárnyból és két sarokpavilonból áll. A gazdasági épületeket magába foglaló keleti oldal ma már nem teljes. A déli falat az ifjú Wesselényi Miklós bontatta le. A nyugati oldal pedig a kortársak tanúsága szerint fel sem épült.

A kastély déli homlokzatát gyönyörű, hullámos vonalú erkély díszíti (187. kép), északra néző udvari frontját pedig kiugró, baluszteres mellvédes, árkádokkal tagolt tornác teszi hangulatossá (188. kép). A változatos kiképzésű központi ablaksor felett szalagfonatos attika zárja le az épületet. A déli erkély feletti hasonló attikát egykor a Wesselényi címer, Mars és Herkules szobra, valamint négy talpas urna díszítette, az északi oldal tetőzetén pedig hat talpas urna állott. A részekre bontott, gúla alakú tető az épületnek mozgalmas tömeghatást biztosít.

A kastély alaprajzi elképzelése nem követi az erdélyi kastélyépítéssel hagyományait, inkább a Pest környéki barokk kastélyok stílusára emlékeztet; részletmegoldásaiban viszont már sok szállal kötődik az erdélyi építészeti gyakorlatához. Éppen ezért nem könnyű mester-kérdésének eldöntése sem. Bíró József úgy vélte, hogy Zsibón is Johann Eberhard Blaumann, a kolozsvári Bánffy palota építőmestere dolgozott. Ugyanakkor feltételezte, hogy a kastély hosszúra nyúlt építése alatt — szerinte 1770-től 1810-ig tartott Franz Gindtner kolozsvári, Jung József pesti pallérok s Ugrai László székelyudvarhelyi — Odorhei — „ingenieur“ is megfordulhatott az építők között. Most már az a kérdés, hogy az újabbán előkerült adatok mennyiben igazolják vagy mennyiben cáfolják ezeket a feltevéseket.

Ami a kastély építési idejét illeti, azt a közreműködő mesterek szerint több fejezetre oszthatjuk. A magunk részéről nem tartjuk valószínűnek, hogy az építkezés már 1770-ben elkezdődött. Igaz, hogy a lovakéit rajongó idős Wesselényi Miklós 1771 előtt már felépíttette húsz évvel korábban renovált udvarháza mellé a lovardát, de ebből még nem következik, hogy ezután azonnal a kastélyépítéshez fogott volna. Ekkor ugyanis húszéves, nőlen fiatalember volt, aki katona lévén, keveset tartózkodott Zsibón. A családi birtok ügyeit özvegy édesanyja, a parancsoláshoz kitűnően értő Daniel Polyxena vezette; a régi udvarházat annak idején ő renováltatta, s ha valamikor az egész család elfért benne, valószínűleg az özvegy igényeit is kielégítette. A rendbe tett otthon, valamint az 1755-ben befejezett impozáns istálló mellől a fiatal Wesselényinek csak a lovarda hiányozhatott, s valószínűleg ezért is kezdte ezzel építkezéseinek sorát, azonnal katonai pályára lépése után. A fiatal bárót 1772-ben kapitánynak nevezték ki, és Galíciában teljesített szolgálatot. 1775-ben Daniel Polyxena meghalt, s fia csak azután gondolt nősülésre. 1777-ben feleségül vette Cserei Helénát, de őt sem Zsibóra, hanem a sziléziai táborba vitte. Itt éltek mindaddig, míg a tiszteknek megtiltották, hogy feleségüket maguknál tartsák. Wesselényi inkább a katonaságtól vált meg, mint nejétől, és 1778-ban hazaköltözött Zsibóra. Ekkor vette át a birtok igazgatását, s lényegében ekkor gondolhatott az új kastély felépítésére is.

Az elmondottak alapján úgy véljük, hogy a zsibói kastély első építési szakaszát 1778-tól, Wesselényi Miklós hazaköltözésétől 1785-ig számíthatjuk, amikor a heves temperamentumú fiatal tulajdonost a csákgigorbói — Gîrbou — Haller kastély megostromlása miatt börtönbe zárták. Ezt a periódust a kastély-terv alakulása szempontjából döntőnek tartjuk, mert a ma is meglévő központi épülettömb — ha részlegesen is — ez alatt az idő alatt készült el. A Bíró feltételezte mesterek közül az említett években Blaumann, Gindt-

184. Zsibó, a kastély földszinti alaprajza.

ner és Jung működhetett közre. Ugrai az 1790-es években végezte a főiskolát, s 1796-ban még Bécsben tartózkodott.

A családi levelezés sajnos nem segít hozzá a mester-kérdés eldöntéséhez, Cserei Heléna pedig ezekben az években még nem vezetett költségnaplót. Mind Blaumann, mind Gindtner elég jó nevű mesterek voltak ahhoz, hogy vállalhatták a kastély megtervezését és felépítését, habár egyik sem a Pest környéki építéstílus szellemében dolgozott. Gindtner erzsébetvárosi örmény nagytemploma különben sok hasonlóságot mutat a Pest környéki kastélyok kedvelt mestere, Mayerhoffer András kalocsai székesegyházával. Van azonban egynéhány dolog, amely mind a két mester személyével kapcsolatosan bizonyos kétségeket ébreszt bennünk.

Gindtner, mint tudjuk, a hadadi Wes-

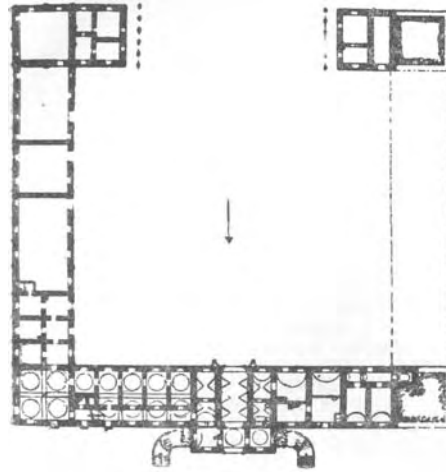
selényi kastély építésében is részt vett, de az 1770-es évek elején már össze is veszett Wesselényi Farkassal, félbeszakítva mind hadadi, mind zilahi tevékenységét. Nem tartjuk valószínűnek, hogy Zsibóra éppen a családdal perben álló mestert szegődtték volna, aki pontatlansága, hanyagsága és megbízhatatlan pénzkézelési módja miatt került ellentétbe megrendelőjével.

Néhány adat azt is megkérdőjelezi, hogy Blaumann lett volna a zsibói kastély mestere. Azokról a tetőurnákról és szobrokról ugyanis, amelyeket Bíró teljes bizottsággal Blaumann-nak tulajdonított, a költségnaplóból kiderült, hogy Csűrös Antal kolozsvári szobrász munkái. Két évtizeddel később faragta őket, mint ahogy Bíró vélte. Mivel — Bíró feltételezésével ellentétben — a kolozsvári Bánffy palota szobrászati díszének elkészítése sem a Blaumann érdeme volt, megállapíthatjuk, hogy az erősen plasztikus épületrészek sem a zsibói kastély, sem a kolozsvári Bánffy palota esetében nincsenek összefüggésben Blaumann szobrász mivoltával. Blaumann szerzőségét tehát a zsibói kastély esetében eggyel kevesebb érv támasztja alá. De nem bizonyít mellette a déli erkély sem. Ezt a hajlított erkélytípust Bíró Blaumann sajátjának tartotta, de vele egyidőben már a szamosújvári mesterek is faragtak hasonló erkélyeket. Elég, ha Sebastian Thollnak a bethleni kastély erkélyéhez készített, 1772. március 21-én keletkezett gyönyörű rajzára gondolunk (191. kép). Ezzel Bírónak a Blaumann zsibói működését alátámasztó második legfontosabb érve is elesik. Tehát ha netalán Blaumann 1786-ban bekövetkezett haláláig mégis dolgozott volna Zsibón, ezt nem a Bíró által felhozott érvekkel lehet bizonyítani.

A harmadik építész, akinek zsibói közreműködését Bíró feltételezi, Jung József, a budai Katonai Építési Hivatal mestere. Nincs tudomásunk arról, hogy Jung ebben az időben már dolgozott volna Erdélyben. A szamosújvári nagytemplom munkálataihoz az 1790-es években került hivatali aján-

lás útján. A zsidói kastély épülésének idején a kunszentmártoni és sziráki templomot építette, és semmi jel nem mutat arra, hogy Erdély felé tájékozódott volna. Nevét a költségnapló sem említi soha. Ezek alapján Bíró vele kapcsolatos feltételezését teljesen el kell vetnünk.

Fejtegetéseink meglehetősen negatív eredménnyel záródtak. Az eddig feltételezett építőmesterek személyét erősen kétségbe vontuk, anélkül, hogy új adatokkal a kérdést közelebb segítettük volna a megoldáshoz. A kastély stílusa, valamint az a tény, hogy Wesselényi még a század vége felé sem Kolozsváron keres magának építő mestert, szerintünk arra vall, hogy a kastély tervezője nem erdélyi lehetett, mint ahogy a későbbi építők

185. Zsidó, a kastély emeleti alaprajza.

közül sem volt erdélyi a cseh Franz Wrabetz és a nagykárolyi — Carei — Bitthauser sem.

Ha a kastély első építési periódusát illetően találgatásokra vagyunk utalva, a néhány megkérdőjelezett mester mellé a magunk részéről még odaállítanánk egyet. Bíró József és utána még többen megállapították a valószínűt, hogy a zsidói kastély északi tornáca és a bethlenszentmiklósi kastély déli, udvari loggiája között meglehetősen nagy a hasonlóság. Bíró úgy vélte, hogy a zsidói tornácot Ugrai László tervezte, de mint később arra még kitérünk, ez az építész sohasem dolgozott Zsidón. A bethlenszentmiklósi loggiáról azonban kiderült, hogy mai alakját Franz Schweininger kolozsvári pällér tevékenysége révén nyerte. Schweininger a zsidói kastély építésével egyidőben működött, így tehát van bizonyos alapunk arra, hogy a zsidói kastély feltételezett építői közé őt magát is odasoroljuk. Okunk rá a két tornác hasonlósága, melyet a közös mester személye megnyugtatóan magyarázna. Vele kapcsolatban kérdésessé teszi feltételezésünket az, hogy a tornácot, mint Bíró megállapította, később toldották az épülethez. Ha valóban így áll a dolog, s bebizonyosodik, hogy a toldás nem a kastélyépítés során bekövetkezett tervmódosítás eredménye, hanem későbbi eredetű, akkor természetesen Schweininger személyét is el kell ejtenünk.

Az eddig elmondottak nemhogy nyugvópontra juttatták volna a kastély tervezője körüli problémákat, hanem a még eddig elfogadhatónak ítélt feltételezéseket is bizonytalanná tették. A kérdést csak újabb levéltári adatok mozdíthatnák ki a holtpontról. Egyszer érdekes feladat lesz valakinek döntő bizonyítékkal a kezében felgombolyítani az összekuszált szálakat.

II. A zsidói kastély építési munkálatai Wesselényi kufsteini rabsága idején, 1785-től 1789-ig, sőt még azután is néhány évig teljesen szüneteltek. Csak az 1791-es évtől kezdődően sokasodtak meg Wesselényiné költségnapló-

jában a munka folytatására vonatkozó adatok. Ezekből az tűnik ki, hogy a jelzett időpontban, 1791-től 1796-ig, ami a kőművesmunkát illeti, csupán apróbb javítgatások voltak napirendben; az alig néhány forintos építési tételekből legalábbis erre következtethetünk. Ezzel szemben sokat költöttek a befejező munkálatokra. Az üveges-, lakatos- és asztalos-számlák magas összegei azt bizonyítják, hogy az azelőtti építkezéseket fejezték be ez alatt az 5 év alatt. Egy zilahi asztalos zsalukat festett; 1791-ben egy „Képirónak a rut festésért“ fizettek bizonyos összeget. Akkor készítették az ablakokra a réz zárat és az ablaksarkokat, sok „kemencét“ és bútort rendeltek, kárpitosnak és festőnek fizettek, „pádimentum-deszkákat“, stukátúra-szegeket vásároltak. Ezekből az évekből bukkan fel *Reitschuller* ács- és építőmester, *Steller Márton* rézműves, *Késmárki János* asztalos, *Fejér György* kőműves, *Veress* zilahi asztalos, valamint *Márki* asztalos neve, s tudomást szerzünk egy kolozsvári német fazekas, egy képiró, valamint egy zilahi pallér közreműködéséről. Gyakran fizetnek Torkos asztalosnak is, akiről azt gondoljuk, hogy az uradalom embere lehetett. A felsoroltak közül *Steller Márton* és *Késmárki János* kolozsváriak voltak. A kolozsvári német fazekast *Krausz Györggyel* tudjuk azonosítani, ő tudniillik később is dolgozott Zsibón. A kolozsvári képiróban *Csűrös Mihályt* sejtjük, akinek nevével a továbbiak során is többször találkozunk. A zilahi pallér megjelölés mögött pedig minden bizonnyal *Pamer Ferenc* rejtőzik; az ő nevét is gyakran feljegyezte a költségnapló.

A rútol festő képiró mellett 1795-ben Cserei Heléna „Képfaragóné Babanak“ 45 forintot fizetett ki. Ha az ékezet nélküli szót nem névnek, tehát Babának, hanem foglalkozásnak és bábának olvassuk, akkor arra gondolhatunk, hogy a kastély kőfaragó-munkáján Hoffmayer Simon is dolgozott — az ő felesége ugyanis valóban bába volt —, s tanítványa, Csűrös Antal fejezte be az épülethez szükséges szobrászmunkát a XIX. század elején. 1796-ban „vadászatra valló képekért“ és rámákért fizettek ki 26 forintot. Valószínűleg olcsó, sokszorosított másolatokról lehetett szó. 1799-ben Csűrösök székeket készítettek és aranyoztak, ugyanakkor nagyobb összeggel, 100 forinttal szerepel a költségnaplóban a bécsi származású, de Kolozsváron élő Strauber képiró, nem tudni milyen munkáért.

Ebben a befejező építési szakaszban, 1796-tól a munkálatok komolyabbakká válnak. Ennek oka a naplóból nem derül ki, de a levelezés és más levéltári adatok alapján könnyen megállapíthatjuk, hogy a megélénkülő munkatempó *Franz Wrabetz* cseh építész és freskófestő megjelenésével függ össze.

Wrabetz, mint a rendelkezésünkre álló levéltári anyagból is kitűnik, az 1780—1790-es években Sennyei János, valamint Vécsey Miklós főurak magyarországi birtokán dolgozott, az előbbinek Nagymihályon és Bellyén, ahonnan Andrassy Károly gróf görcsöni — Gírceiu — építkezéseihez került. Mindez azonban nem ment olyan simán, mint ahogy a fenti mondatból bárki is sejthetné. A kétségkívül jó képességekkel rendelkező Wrabetz anyagi ügyekben teljesen megbízhatatlan volt, vagy anyagi ügyeinek rendezetlensége következtében vállalt munkát olyan feltételek mellett, amelyeket később képtelen volt teljesíteni. Bárhogy is áll a dolog, mindig baj volt vele. Amint Kassa város levéltárának mutatóiból kiderül — sajnos a levéltárban nem volt

módom dolgozni —, Vécsey gróf 1793 óta perben állt vele, s ugyanakkor pereskedett Sennyei báróval is. A perben a két építető nyilván kárvallottként szerepelt, mert az egyenetlenség vége az lett, hogy Vécsey 1794-ben Wrabetz Kassán az adósok börtönébe csukatta. Andrassy Károly valószínűleg ismerhette mesterünk szakmai képességeit, s mit sem törődve a másik két megrövidített építő haragjával, letette érte a kauciót, és magával vitte görcsöm építkezéseihez. A Vécsey-per ezalatt természetesen tovább folyt, de Andrassy gróf hatalma tudatában nem vett tudomást róla mindaddig, amíg Wrabetz őt is ott nem hagyta a zsidói építkezések kedvéért. Görcsöm és Zsidó nincs messze egymástól, s Wesselényiék görcsöni tevékenysége révén ismerhették meg a megbízhatatlan „insinert”. Hogy mennyire hiányzott a jó szakember ezen a vidéken, a tragikomikusan ismétlődő események bizonyítják. Ahogy Andrassy Károly annak idején nem törődve Vécsey Miklós haragjával, maginál tartotta adós építőmesterét, Wesselényi Miklós is fittyet hányva illemre és „úri” barátságra, magához csábította vagy csak „befogadta” a meglehetősen kétes múltú Wrabetz. Cserei Heléna költségnaplója szerint már áprilisban két ízben adtak pénzt „fára az insinernek”, aki nyilvánvalóan Wrabetz volt. Andrassy gróf azonban a rajta esett sérelmet nem hagyta annyiban, rövidesen elfogatta a Zsidón dolgozó Wrabetz, és visszaküldte a kassai börtönbe. Ez a tette a szintén erőszakos Wesselényit felháborította, s nem a leghízelgőbb jelzőkkel illette megcsalt szomszédját. Andrassy Károlynak e tárgyban kelt levelét azért iktatjuk közbe, mert hitelesen leírja az eseményeket, sőt Wrabetznek a Sennyeiekkal való kapcsolatára is utal.

„Érzékenyessen értenem kellett Nagyságodnak Vrabetz személyének lett általadása miatt ellenem való fel indulását, sőt Nevemnek kisebbitését, s meg allacsonyítását is. — Én ámbátor ugyan az illy-fenyegetésektől megijedni, avagy azoktól tsak tartaniis nem szoktam, mégis Nagyságodat, nem mentésképen avagy kötelességből, tsupán barátságbul s Tiszteletbul, (a melyei Nagyságodhoz visseltetek) az valóságos okot most ezen irásom által, idővel szóval környül áló képen közlenni kívántam.

Ezelőtt két esztendővel Királyi Kassa névő Varosa Vrabetz, bizonyos Summa pénzért arestomban tétette, onnét továbbat többszöri kéréseire én eötet Cautiomra ki szabadítottam, oly feltétel allat, hogy ha személyét kezem alúl anak idejében emiétet városnak ki adni nem akarnám, az egész rajta követett Sumát kész pénzül le fizetni tartozni fogom. — Oly modal általam ki szabadított Foglyónak [!] ügye folytatását szánakodó szivbül magamra fel válalván, számosabb költséget reája tévén mindenémő sőt különös hajlandoságal hozzája viseltetvén oly reménségben: hogy ez az ember ezen szive ségemet szivére vévén maga hiv szolgál atyával viszontani fogja nékem, de ime az reménségem meg tsalt, mert Vrabetz engemis a többi általa meg tsaltatokal együt szinte meg tsalt; és azért Kigyot az Kebelemben nevelni nem akarván, Eötet további Kenyeremre érdemetlennek lenni találván, Kassa városanak Cautionalis kötelességemhez képest resignaltam; — Sajnálom azomban, hogy Nagyságod iránta való fel tett szándékát időnek ellöte tudtomra adni nem méltóztatott, mert az resignatit tsak ugyan Nagyságod respectusaért halasztottam volna. — Most ha tetzik Nagyságodnak Eötet és amind [!] értettem az én Confusiomra tsak ugyan ki szabadítani, méltóztatassék Baro Zsenyei és Baro Vecsey Miklos Urakkal Corespondenter lenni,

mivel hitelesen halom, hogy ezek az urak Eötet mihelyest a Vársotul akár mi módon ki szabadul, azonnal magok részekre meg fogattyák, és tömlöczözni fogják, mert ezeket az N. Urakat is Wrabetz meg tsalta. — Ezekből tehát ki teendő, mely okbul által adtam Eötet a Városnak, ezekről Nagyságodnak ott létemben nem szólhattam, mivel épen haza jöve telemel tsak bővebben ki nyomoszhattam Tsalárdságait. Ha lészen Nagyságodhoz szerencsém, szóval többet értésére adni fogom.“

Wesselényi Miklóson azonban nem fogtak Andrásy gróf intelmei — valószínűleg Wrabetz is jól lefestette őt leendő kenyéradó gazdájának —, s mindent megtett Wrabetz kiszabadítására. Andrásy — levelének dátumából ítélve — Wrabetzet május végén vagy július elején fogathatta el. Kiszabadulására azonban csak októberben került sor. Az ügyben Proznorszki Mihály, az egyik Károlyi gróf radványi tisztartója járt el, és értesítette időnként Wesselényi Miklóst is védenca helyzetéről. Augusztus 12-én azt írta, hogy „Építő Mester Wrabecz Uram“ elbocsátásához 843 forintról szóló „cautionafis“ aláírása szükséges, „mely meg lévén szegény Wrabecz hála adó szárnyakon repül Ngygod kezeinek csokolására aki egyedül Ngygod kegyelmébül reménli és várja maga szabadulását és a ki rimánkodik is általam, hogy ügyét fel venni és e jelen való inségébül mennél előbb ki szabadítani méltóztasson“. Wesselényi úgy látszik nem ijedt meg a nagy összeg lekötésétől — Wrabetz is sok rimánkodó levelet írt Wesselényiné Cserei Helénának —, úgyhogy október 12-én Proznorszki boldogan közölte a szabadulás híret: „... Nagyságod által subscribált Cautionalist a Város Tanatsának által adván, és ők még nevezett Wrabetz Urammal még valamely más Caeremoniákat is tevén tegnapi napon a Város szekeren egy Strázsa Mesterrel késértetvén hozzám ki küldöttek, én pedig Nagyságodnak adom által személyyessen köszönnye meg Ngygodnak nagy szivüsségét s véle közlött Nagy Kegyelmet.“

Mikor Wrabetz a börtönben megtudta, hogy Wesselényiék kiváltották, azon nyomban köszönő levelet írt Cserei Helénának, melyet egy allegorikus rajzzal díszített. A rajzon a feltámadás jelenete látható, jelképezve a művész újjászületését, háttérben a napfényben úszó zsidói kastéllyal. A rajz sommás, de biztos kéz vetette papírra; látszik rajta, hogy a tárgy alapos ismeretében készült. Értékét emeli, hogy a kastély első megmaradt ábrázolása (190. kép). Segítségével kétséget kizáróan megállapítható, hogy a főépület és a sarokpavilonok 1796-ban már tető alatt voltak. A hátranyúló két szárnyat, a két déli pavilont és a déli falat csak jelzi rajzán a művész, jelélül annak, hogy azok elkészítése még hátralévő feladat. Az említett rajz megdönti Bíró vélekedését, és amellet bizonyít, hogy az eredeti terv szerint a kastély zárt négyszöget alkotott volna.

Wrabetz kalandos életútjának meglehetősen hosszú tárgyalása után — melyet különben igen jellemzőnek tartunk a korabeli építési viszonyokra, s nem érdektelen a művész társadalmi helyzete szempontjából sem — most már azt kellene tisztáznunk, hogy Wrabetz mennyit és mit dolgozott Zsidón. A költségnapló alapján zsidói tartózkodása 1796 tavaszán és őszén mutatható ki, s leveleiből azt is megtudjuk, hogy a berendezés kérdésében és a szobák belső kiképzésével kapcsolatosan kérték ki véleményét; ezen kívül földmérő munkára is fel akarták használni, de szóba került a kolozsvári állandó színház felépítésének ügye is. Hogy a sok tervből mi valósult meg,

nem tudjuk, de a Bécsből rendelt bútorok, a művészi igényvel alakított intérieurök, a sok festő ét szobrász alkalmazása nyilván összefüggésben van Wrabetz személyével, s az sem lehetetlen, hogy mint festő maga is részt vett a belső díszítés munkájában. A költségnaplóban Wrabetznek adott pénz nem szerepel, hiszen Wesselényi elég nagy summát kötött le érte. 1804 és 1806 között Wesselényiné egy-egy kisebb összeggel segítette a mester Görccsönben élő leányát. Wrabetz zsidói működéséről a Wesselényi-levéltár anyaga nem őrzött meg több adatot. Ennek ellenére az építkezések újraindulását vele hozhatjuk összefüggésbe. Amint rajza mutatja, foglalkozhatott a kastély végleges építészeti képének kialakításával is. Az erre tett előkészületeket jelzi 1795-től kezdődően a cserép- és téglaegetés megindulása.

1797—1800 között csupán egy „sváb“ pallér, két galaci kőműves és Követsi építőmester neve szerepel Wesselényiné költségnaplójában. Az 1800-as évektől kezdődően a nagy ütemben haladó belső díszítés mellett az építkezés is újraindult. Ezt tanúsítja Károlyi József grófnak Wesselényi Miklóshoz intézett válaszlevele, melyben hozzájárult, hogy *Bitthausen* nevű nagykárolyi építőmestere Zsidóra menjen, ha a neki szükséges munkákat előbb elvégzi. Bitthausen a költségnapló adatai szerint 240 forint értékű munkát végzett Zsidón. Ugyanakkor jelentéktelen kőfaragó-munkát is elszámoltak, „capitelekért“ 29 forintot fizettek ki. Ezekon kívül még egynéhány apróbb tétel utal a megindult építkezésre. A munka dandárja azonban még mindig a berendezés él a környezet kialakítása körül zajlott. Szökőkútért fizettek, festéket, váradi „kemencéket“ vásároltak, bútort rendeltek, s a kárpitosnak a „ház spallérozásáért“, azaz tapétázásáért járó összeget adták át. A levelezésből kitűnik, hogy a szökőkutat *Kováts Sámuel* „vízi mester“, kolozsvári hidraulikus szerelte; ő készítette a szökőkutakat Erdély majdnem minden kastélyparkjában. Külön gondot okozott, s levélváltás tárgyát képezte, hogy a kínai filegória harangjait mekkorára öntsék. A következő évben, 1801-ben a téli kertet hozták tető alá, s Wesselényi a szomszéd Károlyi József nagykárolyi kertjéből 120 darab citromfára alkudott. Ugyanakkor lázas levelezés folyt egy bécsi kertész alkalmazása érdekében, aki a költségnapló tanúsága szerint meg is érkezett Zsidóra. Később, ahogy már Wrabetzcel is történt, az is ott akarta hagyni gazdáját, s a Bethlen Ferenc szolgálatába, Kerlésre — Chirales — óhajtott szegődni vagy szökni. Legalábbis erre vall Bethlen gróf Wesselényi Miklóshoz írott levelének egy részlete, mely a zsidói kertépítés körülményeire is világot vet: „... ha szép kert akarnék tsinálni tudnék én arra nem Sibórol (az hol ugyan szép és nagy kert kezdődött sok köny hullatások és jajgatások között épülni), hanem más honnat is Kertészt hozatni, s bizonyoson hajdukkal nem kénék őriztetnem, hogy szolgálatomból el ne szökjék, mig kertemet helyre állítja ...“

Cserei Heléna sok kolozsvári asztalost foglalkoztatott, ugyanakkor Bécsből is szívesen rendelt bútort. Vajna Antalhoz Bécsbe írott leveléből az is kiderült, hogy tulajdonképpen miért nem volt megelégedve az itteni asztalosok munkájával: „mert itt Esztendeig s meg tovább is várnom kell mig elkészül, akor is nyers fábol kapom, emelett drága, tavaj akartam tiszta fábol furnirozva Kolozsvárd szekeket s Canapet tsináltatni, s kert az Asztalos, minden szekhez öt kurta szál Tisza fat, es ött f. tsinálásáért egy Canapera 8 darabot egy-egy ölest, 25 f. a tsinálásáért hat meg a tapeczirer munka,

egy széket 2 f 20 alol meg nem tölt s meg überzug nints hozzá. Ezen huza vona az oka, hogy Betsből keletik hozatni, mert itt minden fizetes melett meg a sok bosszuság.“

A tapéták és bútorhuzatok ügyét már kezdettől fogva egy *Faulwatter* nevű bécsi mérnök intézte. Az anyagokat a megbeszélte mintával és színben rendelte meg a gyártól — a mintadarabok ma is megvannak a Wesselényi-levéltárban —, s a tükrök, csillárok és divatot „trumók“ szinten az ő közvetítésével jutottak el Zsibóra. A már említett Vajna Antal, aki ellenőrizte Faulwatter tevékenységét, és a megrendelt portékák Zsibóra küldéséről is gondoskodott, 1802. december 21-én 24 széket, 4 mahagóni asztalt, 3 kanapét, 3 karosszéket, 6 „pökő ládát“, 3 láb alá valót és „desszert tükröket“ indított útnak két „Steingut service“ társaságában, „amilyen még csak 1 van Erdélyben“. Vajna úgy látszik tanácsokkal is szolgált Wesselényinének, és tudósította a bécsi bútordivatról. Le akarta beszélni a megrendelt lakozott nádszékekről, mivel ezek használata már nem „módi“, de Wesselényiné teljesen megfelelőnek találta őket. A falak tapétázására Wesselényiné Bánffy Györgytől kért kárpitost. A gubernátor egy hónapra át is engedte neki saját mesterét, a Szebenből Kolozsvárra hozott *Tauffer Jánost*. A költségnapló tanúsítja, hogy Tauffer valóban sokat dolgozott Zsibón. A kolozsvári és váradai kályhák mellett az 1800-as évek elején, valószínűleg a szebeni mesterek hatására, már „szebeni kemencék“ hozatása is szerepel a kiadások között.

A termék hangulata azonban csak részben függött a bútorzattól. A falakra gonddal megválogatott tapéta került. 1805-ben 300 forint értékű „Decoratiot“ hoztattak Debrecenből. 1802 és 1806 között több festő és aranyozó is dolgozott Zsibón. Wesselényiek az egész *Csúrös* dinasztiát foglalkoztatták, *Antalt*, a szobrászt, *Józsefet*, a festőt, és *Mihályt*, aki festő és aranyozó is volt. Tükröket, nyerget, kocsit, bútort, szobákat, „Nitseneket“ festettek és aranyoztak, s egyikük a gróf arcképét is megfestette. 1802-ben Antalért többször küld Wesselényiné Szamosújvárra, ahol a nagytemplom oltárait faragta. Ugyanakkor két „Statuáért“ és vázákért fizet neki, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a homlokzat két szobrát és a tetőurnákat ő készítette. Ugyanebben az időben évekig dolgozott az egyik Neuhauser is Zsibón. Teljes nevét a napló nem írja ki, de Kazinczy első erdélyi útja alkalmával, 1805-ben a fiatal *Franz Neuhausert* látta ott dolgozni. Az ő kezéből kerültek ki az ebédlő vászonra festett nagy vadászjelenetei. Ugyanakkor Neuhauser Kolozsváron is dolgozhatott valamit, mert Wesselényiné állandóan oda küldi utána a járművet. Neuhauser mellett a szebeni *Johann Stock* neve is többször előfordul a naplóban elég nagy összeg kíséretében.

Annak ellenére, hogy a bútorrendeléseket és a kastély díszítését a napló alapján még sokáig figyelemmel kísérhetjük, mégis úgy véljük, hogy a kastély berendezése 1807-re nagy vonalakban kész volt.

III. Visszatérve az építés kérdésére — amint az előbbieken már utaltunk rá —, az 1800-as évek elején újult erővel látnak hozzá. Hátra volt még a két déli pavilon, a déli fal és a keleti soron lévő istálló felépítése. Ehhez a munkához foghattak hozzá a már említett *Bitthausert* nevű nagy-károlyi pallérral, akinek zsibói működését csak 1800-ban sikerült kimutatni.

A későbbi, más birtokokon folyó építkezések során azonban többször kéri ki a „károlyi pallér“ tanácsát. 1802-ben Alföldi Antal is megfordul Zsibón. Meglehetősen kevés tiszteletdíjából ítélve vagy szakvéleményt kértek tőle, vagy tervekészítéssel bízták meg. Az építés ekkor időnként 11 kőművessel folyt, s ez elég jó iramot jelentett abban az időben. A szamosújvári nagytemplom építésénél például ennél több kőműves soha nem dolgozott.

Ugyanez év őszén fordult Wesselényi Miklós *Ugrai László* székelyudvarhelyi építésmérnökhöz, hogy felkérje az építkezés folytatására. A november 22-én írt levelet azonban Ugrai 1803. február 8-án kapta meg, s válasza csak 1803. május 1-re érkezett Zsibóra. Ugrai kész az ajánlatot elfogadni. A következőket írja: „A leg közelebről el mult Esztendő Novemberének 22ik Napján költ Levelét Nagos Baro Uramnak, ez mai Napon ugjmind ezen folljó Esztendőnek már meg jedzet napján alázatos tisztelettel vettem, mellyből értven Nsadnak Kivánságot és paranstsolattját, azokat a töllem valo lehetőségig tellyesíteni kívánván alázatosan jelenteni batorkodom, hogy ha Nsad ezen szándékában továbbrais parantsolni méltoztatik (nem tudván a Nsago [!] Baro Urnak mostani honiétit és körnjül allásat parantsolattjának) tehát a következő Böjti Napokban Nsagodnak udvarlásomat meg tehetem, a midön továbbrais Nsád Gratiajában magamat ajánlani kívánnám maradok a Mélgos L. Baro Urnak, Nsagodnak alázatos esméretlen Szolgája Ugrai László Ingenieur.“

Bíró a levél tartalma ejtette tévedésbe. Elsiklott viszont a tekintete azon, hogy a levélváltás kereken öt hónapot vett igénybe, s ezért nyilvánvalóan kérdésessé válik, vajon Wesselényi beárta-e a későn érkező választ. A költségnaplóból az derül ki, hogy nem, mert a zilahi *Pamer Ferenc*re bízta az építkezések folytatását. Ettől kezdve Pamer neve állandóan szerepel Wesselényiné naplójában, az Ugraié viszont egyszer sem. 1808-tól kezdődően az építkezések befejezését ismét *Alföldi Antal* irányította. Ebben az időben teraszkövek faragásáról is szó esik. Vagy ekkor épül a toldásként elkönyvelt északi tornác, vagy pedig a biliárdszoba (keleti sarokpavilon) erkélyéről volt szó. Az említett periódusban a napló sok kőművest említ, név szerint *Fejér Györgyöt* és *Urszujt*, valamint zsibói, galaci, görcsöni és nyírsídi — *Mirsid* — mestereket. A kőfaragó-munkát — lehet, hogy a tornáckövek készítését — *Mészáros* mester végezte inasával, de feljegyzett a napló egy német kőfaragót is; valószínűleg *Schindler Mihály*ról lehetett szó, akinek Wesselényiné férje halála után fizetett ki régi adósságot. 1807-től kezdődően 1810-ig Wesselényiék sokat költöttek Kolozsváron vásárolt házukra is, ahol Josef Leder pallér, *Anton Überlacher* ácsmester és Hartmann Antal kőfaragó vállaltak munkát. Az említett két időpont között a zsibói és kolozsvári építkezések adatait nem mindig lehet elkülöníteni egymástól.

A Wesselényi Miklós halála után, 1810-ben felvett konskripció a lényegében már elkészült és teljesen berendezett kastélyt örökítette meg. Csupán a déli kapunál és a keleti melléképületknél várt befejezésre a munka.

Wesselényi Miklós halálával Cserei Heléna nem hagyta félbe a megkezdett építkezést. Kifizette a korábbi tartozásokat, újabb bútorokat vásárolt különösen fia lakosztályára áldozott sokat —, majd más birtok részekén

is építkezett. 1813-ban *Alföldivel* Nyirsiden istállót építtetett, s *Csűrös*nél férje „monumentumkövét“ rendelte meg. *Fejér György* kőműves, *Pamer* pallér, valamint *Pajó* asztalos továbbra is állandóan foglalkoztatott emberei maradtak. 1814-ben egy *Bradányi* nevű román „Deák Piktornak“ fizetett 6 forintot. 1814—1815-ben még az istálló építése folyt, de a kastélyon is alakítottak valamit; a „terasz“ építését akarták befejezni. Új mesteremberek is feltűntek, mint *Lőrincz András* asztalos, *Kindt Mihály* kőművespallér — aki kéményt igazított —, valamint az ugyancsak renoválásra szerződő *Winkler* építőmester. *Schindler* kőfaragónak Wesselényiné régi adósságot fizetett ki, dolgoztatott *Kiermayer* ácspallérral, *Paksi* asztalossal, *Deitel* üvegessel és *Kolozsvári* asztalossal is. Új mesterei egytől egyig kolozsváriak. Valami új épületrészen dolgozhattak — hacsak nem a két déli pavilont készítették —, mert sok pénz ment el az „új házakra“. Cserei Helénának ismét többféle bútorra volt szüksége. *Krausz György* kályhákat szállított, és *Tauffer József*-nek nagy összeget fizetett ki kárpitozásért. 1817-ben egy pesti piktornak adott 134 forintot a fia arcépeért. Ugyanebben az évben „*Kőmetsző Simon*“ 50 forinttal szerepel a naplóban. 1829-ben e kőfaragó özvegyével számolt el 40 forint erejéig. Valószínűleg Johann Simonról lehet szó, 6 halt meg 1828 körül.

Wesselényiné 1820-ban ismét kőművesek felől érdeklődött, de olyan mesterekre volt szüksége, akik a boltozásokhoz is értettek. A kiadásokban azonban ebben az évben csak a lécszegek és a zindely ára szerepel. Ebből arra következtethetünk, hogy gazdasági épületekhez kellett a munkáskéz. Cserei Helénának ifj. Wesselényi Miklóshoz 1825. IX. 9-én írott leveléből kiderül, hogy a juhok istállóját építteti, s a munka már a boltozásnál és a zindelyezésnél tart.

1830-ban az özvegy valami kertbeli fundamentum készítéséről, régi épületek lebontásáról, valamint a konyha építéséről tudatja fiát.

Cserei Heléna sok fontos adatot őrző költségnaplója 1831-ben befejeződik. Az anya halála után a fiatal Wesselényi nagyarányú átrendezési tervet valósított meg; ezek kezdetét jelenthette az 1830-ban újrainduló építkezés.

Wesselényi Miklós, valamint kiváló gazdatisztje, Kelemen Benjámín levelezéséből az átrendezési terv néhány mozzanatára is fény derül. A pálinkafőzöt az udvartól kerítéssel választották el, lebontották a kastély déli falát, csak a pavilont hagyták meg a végén. Ugyancsak bontásra került a kápolna melletti falrész is, s az elbontott anyagokból szekérszint építettek. Ezzel egyidejűleg elhatározták, hogy a teraszt tartó kőfalat lebontják, és az udvarról a teraszra lépcsőt építenek. Ez esetben az udvari homlokzat árkádos tornácáról lehetett szó. A megmaradó törmelékanyagot az udvar feltöltésére szánták. Az átrendezések során nagy kerttervek is születtek; különösen a vadaskert érdekelte a fiatal Wesselényit. 1843-ban Kelemen Benjámín arról értesítette gazdáját, hogy gr. Mikes Jánostól egy Bécsből hozott új vasrács mintáját kapta meg, s ha az erkély méreteit Wesselényi elküldené neki, meg is csináltatná a rácsot.

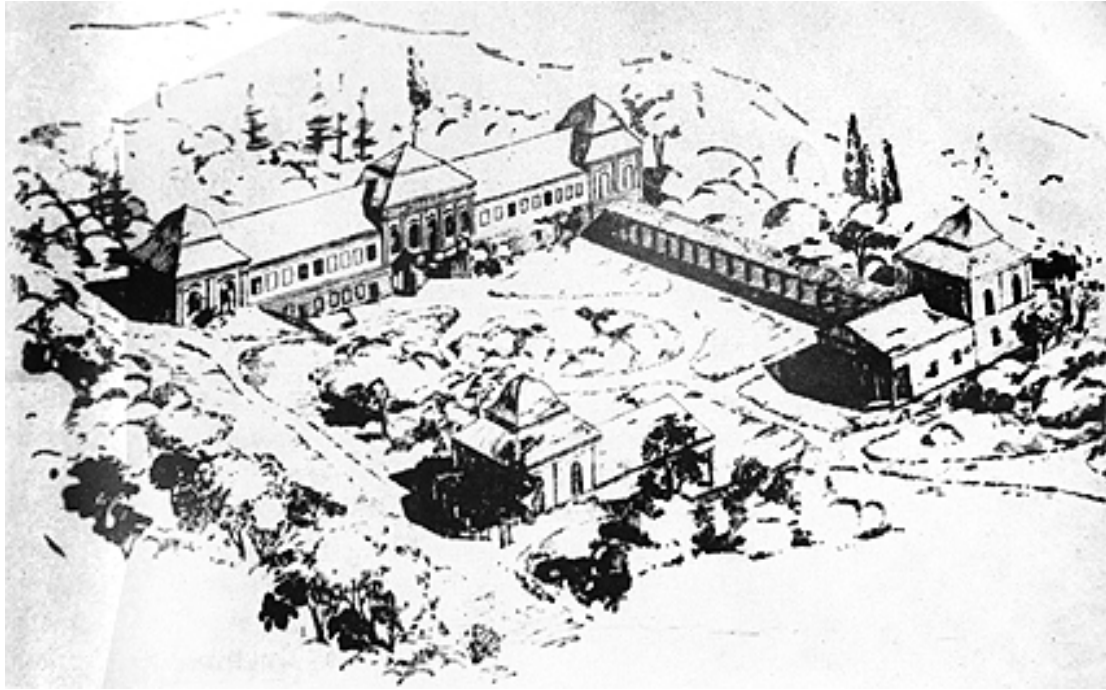
A keleti sarokpavilonban lévő biliárdszoba terasza ügyét — a kérdés már rég foglalkoztatta mindkettőjüket — még 1846-ban sem oldották meg. Ekkor

Kelemen mégis azt tanácsolta Wesselényinek, hogy bontassa le, él a meglévő kövek, valamint a rács felhasználásával csak a társalgó és pipázószoba előtti részen építtesse fel. Erre vonatkozóan a leghozzáértőbb mester, *Kagerbauer Antal* tanácsát akarták kikérni. Kagerbauert viszont szemmel láthatólag bántotta, hogy Kelemen azonnal kiszállási díja nagysága felől érdeklődött. Így aztán nem tudjuk, hogy Kagerbauer ígéretéhez híven kiment-e a terasz megvizsgálására. Mindenesetre ez az épületrész nem szerepel a kastély egyetlen képén sem. A Wesselényi—Kelemen-féle levelezésből annyi megállapítható, hogy a kastély végleges képét az ő elképzelésük nyomán nyerte el.

IV. A kastélyépítés nyomon követéséből a költségnaplóban szereplő sok jelentéktelennek tűnő név és adat alapján egy sereg általános észrevételt tehetünk. Megállapíthatjuk, hogy a kastélyépítés több mint harminc évig húzódott, s ezt csak részben magyarázzák a közbejött akadályok. A XVIII. század folyamán a központi helyektől távol eső vidéken még mindig nehéz mesteremberhez jutni, hacsak a környéken folyó építkezésektől nem sikerül egyiket-másikat kölcsönkapni vagy „megszerezni“. A sokszor távoli központokból ide szakadt mesterek tevékenysége a peremvidékek építészetét új stíluselemekkel gazdagította, s érezhetően mássá formálta, mint a belső-erdélyi mesterkörök a maguk hatósugarába eső területek építészetét. A helyi központok jelentősége azonban a század végére megnőtt. A késői zsigóói építkezéseknél szinte kizárólag kolozsvári mestereket találunk. Alföldi Antal. Josef Leder vejei: Kindt Mihály és Georg Winkler építőmesterek, Winkler egykori vicepalléra: Kagerbauer Antal, a híres ácsmester, Anton Überlacher, majd Christian Kiermayer, a jó nevű kályhás; Krausz György, a kolozsvári Karolina-oszlopon is dolgozó Schindler Mihály kőfaragó, a Csürös testvérek, Kolozsvári Ferenc, Késmárki János, Fronius János, Paksi Sándor asztalosok, Tauffer János kárpitos — mind-mind kolozsváriak voltak. Városuk majdnem minden színvonalas építkezésénél találkozhatunk velük. Egy-egy jó munka elkészülte után a megrendelők szinte kézzől kézre adták őket, s így kerültek el távolabbi vidékekre is dolgozni. A közeli Zilahról aránylag kevés mester vett részt a zsigóói építkezéseknél; a város valószínűleg nem is rendelkezett sok jó szakemberrel. Veres asztalos csak egyszerűbb munkára vállalkozott, Pamer Ferenc pedig a jó munkalehetőség reményében Kolozsvárról tette át Zilahra működési területét. De ha híres festő vagy jó kályhás kellett, sem Várad, sem Szeben nem volt messze. A divat azonban közvetlenül Bécsből érkezett, ahonnan a bútoroktól elkezdve a csillárokig sok mindent hoztattak Erdélybe. A bécsi stílusváltozások ilyen élénk figyelemmel kísérése serkentőleg hatott a helyi mesterekre, különösen ami az asztalos-, lakatos- és kárpitoszaktákat illeti. De hatása érződött az építkezéseken is. Részben ez magyarázza a klasszikus és romantikus stílus korai megjelenését.

A városi mesterek mellett a XVIII—XIX. századi főúri építkezéseknél ott dolgoztak a falu jobbágy mesterei: kőművesek, asztalosok, faragóemberek, sőt, népi festők is. A költségnapló többször szól zsigóói, galaci, görcsöni, nyírsídi mesteremberekről, név szerint említi Pajó asztalost, Urszuj kőművest. A barokk és klasszicista stílus útja e mesterek tevékenységén keresztül vezet el a népi környezetig.

Ami pedig a kastély építéstörténetéből adódó módszertani tanulságokat illeti, intő példa arra, hogy különösen a késői korok vizsgálatakor csínján kell bánni a stíluskritikával. Tagadhatatlan, hogy a stíluskritika a művészet-történeti kutatás nélkülözhetetlen eszköze, s megállapításai döntőek egy-egy kérdés elbírálásánál. Ha azonban hiányzik mellőle a megfelelő dokumentáció, az írott forrásanyag, sok tévedés forrásává is válhat. Végül, de nem utolsósorban, a zsigódi kastély építéstörténete arra is figyelmeztet, hogy a XVIII—XIX. század művészetének kutatása terén még komoly feladataink vannak.

186. Zsibó, a kastély perspektivikus rajza.

187. Zsibó, a kastély déli homlokzata.

188. Zsibó, a kastély északi homlokzata.

189. Zsibó, a kastély délnyugati sarokpavilonja.

